

theologisch elftal

Dit is veel groter dan

In het theologisch elftal reflecteren twee godgeleerden op de actualiteit. Vandaag: de Volkswagen-fraude in relatie tot zonde, schuld en berouw.

TEKST **Wolter Huttinga**

We moeten klokkenluiders beter beschermen
Elisa Klapheck

Waarom willen we koste wat kost groeien?
Bas van der Graaf

Het debacle van Volkswagen roept onmiddellijk theologische vragen op. Dat mensen liegen en elkaar bedriegen weten we natuurlijk al lang. En na de bankencrisis hoeft niemand meer naïef te zijn over de morele staat van multinationals. Maar dat een bedrijf met een degelijk imago zo opzettelijk op zo grote schaal de boel misleidt, geeft je vertrouwen in de mens toch weer een nieuwe knauw. Hoe slecht is de mens nu eigenlijk en zijn er factoren die het kwaad indammen of juist stimuleren? Twee theologen aan het woord over zonde, schuld, bekering en verzoening.

Bas van der Graaf, predikant van de protestantse Jeruzalemkerk in Amsterdam, vindt het heel ernstig wat hier is gebeurd. "Dit is heel groot. Kijk, fraude komt wel meer voor. Met handigheidjes de mazen van de wet zoeken. Of er is één ingenieurtje dat de boel bedondert. Maar dit is van een andere orde. Dit is dus gewoon keihard bewust beleid geweest. Er waren verschillende partijen bij betrokken. Ze hebben er bewust op aangestuurd om te misleiden. In de Bijbel wordt een onderscheid gemaakt tussen bewust en onbewust zondigen, waarbij het eerste veel zwaarder wordt aangemerkt. Dat is hier dus duidelijk aan de hand. Verder vind ik het zo ernstig, omdat Volkswagen misbruik heeft gemaakt van heel hoge waarden. Ze hebben in hun reclamecampagnes getamboerd op het thema 'rentmeesterschap', zorg voor de aarde. Als je dat soort idealen misbruikt, gebeurt er natuurlijk iets heel fundamenteels."

Ook **Elisa Klapheck**, rabbijn in Frankfurt, erkent vanuit de joodse traditie een onderscheid tussen verschillende vormen van menselijk kwaad. "Je hebt zonde en je hebt schuld. Schuld, individuele fouten, waar iemand voor

bestraft kan worden. In dit geval gaat het dan dus om al die mensen die van de fraude wisten en er bewust aan meewerkten. Zonde, dat is schuld plus de maatschappelijke beschadiging die het oplevert. We zijn er allemaal mee besmet. Dat gaat dus ook over de maatschappij die per se goedkope, zuinige auto's wil hebben, maar wel met een krachtige motor die goed presteert. We weten nu dat dit niet mogelijk is. Dat is een maatschappelijke zonde. Dus als ik nadenk of er hier naast schuld en boete ook plaats is voor verzoening, dan moet dat in de joodse opvatting iets collectiefs zijn, zoals het joodse volk op Jom Kippoer (Grote Verzoendag) collectief verzoening zoekt. De maatschappij moet zich afvragen: in hoeverre hebben wij dit allen meegedragen?"

Maar hoe moeten we nu denken over de mens? Geeft zo'n omvangrijke fraude aanleiding om de oude zinsnede 'de mens is geneigd tot alle kwaad' weer van stal te halen?

Van der Graaf: "Kijk, ik ben een calvinist. Hoe ouder ik word, hoe meer ik geloof dat die neiging tot alle kwaad ook echt in ons allen zit. Maar daar moet je wel wat aan toevoegen. Die neiging tot kwaad is sluimerend aanwezig en er zijn katalysatoren voor nodig – een aardige beeldspraak in dit geval – die hem kunnen aanwakkeren. In de eerste plaats is er het mechanisme dat zo iets meestal heel klein begint. Een of andere nerd binnen een bedrijf ontdekt iets opmerkelijks, maar het is heel klein en het blijft nog binnen de marges. Maar dan gaat het een stap verder. Het wordt al gauw groter. Het is niet meer onschuldig."

Als de omstandigheden meewerken, kan iets kleins tot iets onbeheersbaar groots worden. Hannah Ahrend analyseerde dat ook met wat zij noemde de 'banaliteit van het kwaad'. De nazi Adolf Eichmann, die ze volgde in zijn strafproces, was volgens haar geen monster, maar gewoon een ambtenaar die z'n werk deed.

In de tweede plaats is er natuurlijk de enorme druk om te groeien. De directie van Volkswagen legde gewoon de keiharde eis op tafel: wij moeten in Amerika groter worden dan Toyota. Dat legde een enorme druk op de doelen die ze moesten halen en werkte morele verblinding in de hand. Tegelijk is dat de vraag waar ik steeds tegenaan loop en geen antwoord op heb: waarom willen we eigenlijk koste wat kost groeien?"

Klapheck: "Wat ik erg kwalijk vind, is dat Volkswagen zijn maatschappelijke opdracht heeft verzaakt. Volkswagen is een auto voor de massa, voor het volk. Dan heb je als bedrijf een maatschappelijke opdracht. Die hebben ze blijkbaar niet meer gezien."

Klapheck heeft in Duitsland een andere kant van de affaire meegemaakt. De afgelopen maanden, of liever gezegd jaren, is er een enorme familiesoap geweest rond de patriarchen binnen de Volkswagenfamilie, Ferdinand Piëch

en Wolfgang Porsche, die elkaar bevochten over de vraag wie de leiding moest hebben binnen het concern. Volgens Klapheck moet je Volkswagen zien als een oude dynastie die recentelijk uit elkaar is gevallen. "Daarin schuilt het eigenlijke kwaad. Volkswagen, dat stond voor *Made in Germany*, een betrouwbaar Duits middenstandsbedrijf, waarin ouderwetse normen en waarden golden. Een beetje christelijk, fijn vertrouwd en familiaal. Dat beeld is sinds enkele maanden vernietigd. Maar dit is veel groter dan Volkswagen. Dat schijnbeeld van een ouderwets degelijk familiebedrijf met een patriarch aan het hoofd is in Duitsland heel vertrouwd, maar wordt steeds meer aangetast. Het blijken topmanagers te zijn die het merk *Made in Germany* verkopen, terwijl ze schuilgaan achter dit patroon van cynische waarden. Hier is fundamentele transformatie nodig."

Het is niet voor niets dat er een kleine, onbelangrijke ingenieur in de Verenigde Staten aan

theologisch elftal

Smalbrugge
De Korte
Jansen
Kalsky
Leegte
Van Vlastuin
Klapheck
Tollefsen
Van der Graaf
Borgman
Nissen

'De maatschappij moet zich afvragen: in hoeverre hebben wij dit allen meegedragen?'